

Els treballs de la vinya a les traduccions catalanes de les *Geòrgiques* (2)

Xavier Espluga
Universitat de Barcelona¹

ABSTRACT

This paper includes an examination of the Catalan translations of Virgil's *Georgics* by Llorenç Riber (1918) and Miquel Dolç (1963). It focuses on the sections of book II regarding the cultivation of the vine and the vineyard.

KEYWORDS: Virgil; *Georgics*; translation into Catalan; Llorenç Riber; Miquel Dolç; vine; vineyard.

Com és prou conegut, la descripció dels treballs de la vinya ocupa bona part del llibre segon de les *Geòrgiques* de Virgili². L'autor no n'ha ofert un tractament sistemàtic, però ha intentat seguir un ordre cronològic, amenitzant el relat 'tècnic' amb digressions de naturalesa diversa. Naturalment, en aquest àmbit, els traductors catalans de les *Geòrgiques* —mossèn Llorenç Riber a la seva versió publicada el 1917 i Miquel Dolç al volum corresponent de la col·lecció Bernat Metge³— han incorporat el cabal patrimonial del català a l'anos-

1. Grup LUDUS. Aquesta recerca s'insereix en les activitats de les accions de recerca següents: *La literatura epigràfica anticuaria europea en la primera mitad del siglo XVI. Impresos y manuscritos* (PID2019-105828GB-I0). Ministerio de Ciencia e Innovacion (2019-2022); *Cultura escrita medieval hispánica: del manuscrito al soporte digital* (CEMH), (RED2018-102330-T). Minsiterio de Economía, Industria y Competitividad (2021-2022); *Pragmática de la literatura de l'edat mitjana* (SGR2017SGR1335). Per al text llatí de les *Geòrgiques* s'emprarà l'edició revisada de R.A.B. Mynors d'*Oxford Classical Texts* (MYNORS 1972). Faig constar el meu agraïment, per motius diversos, a Maria del Carme Bosch, Jaume Claret, Miquel Marin Gelabert i a Pepa Pena.
2. Aquest article és la continuació natural d'ESPLUGA (2022).
3. RIBER (1918); DOLÇ (1963).

trament del poema geòrgic, amb algunes opcions que revelen els seus deutes i les seves preferències traductològiques⁴. Precisament, l'estudi de la descripció dels treballs vitícoles pot il·lustrar convenientment el pes de la tradició, pròpia i forana, en la rendició catalana dels versos del poeta de Màntua.

1. Els treballs inicials

En els versos inicials (2.259-2.264) de la llarga exposició tècnica relativa al conreu de la vinya que ocupa bona part de la segona meitat de les llibre segon de les *Geòrgiques* (2.259-396), el poeta de Màntua, imbuït de to didàctic, descriu tot un seguit d'actuacions preparatòries que tenen lloc després de la rompuda d'un terreny i abans de la plantada de la vinya. S'hi aconsella la convenient preparació del sòl per tal d'acollir tant els arbres que han de servir de suport com els ceps. A tal efecte, cal dur a terme tres accions: (i) la cuita del terreny; (ii) el marcatge de les rases; (iii) la millora de la friabilitat del sòl.

1.1. La cuita del terreny

La primera de les accions que Virgili recomana és *terram excoquere* (2.259-260), que els nostres traductors han traslladat com a 'bescoure' (Riber) o 'coure' (Dolç) 'la terra'. La locució llatina ha estat relacionada amb una expressió similar de Lucreci (LUCR. *rer. nat.* 6.962: *terram sol excoquit et facit are*), on el subjecte és el sol, i amb un passatge de Columel·la (COL. 11.3.13: *quippe e contrario sicut calor aestatis ita uis frigoris excoquit terram fermentatamque soluit*) on el subjecte d'*excoquere* tant pot ser la calor estival com el rigor de l'hivern⁵. Per això, en relació al text de Virgili, tradicionalment s'interpreta que el poeta recomana simplement que el terreny estigui exposat al sol⁶, tot i que en el text llatí no hi ha cap referència a l'astre. Per això, en no poques traduccions, s'ha incorporat una referència al sol. Així, De Saint-Denis, afegeix '<au soleil>' entre parèntesis angulars al cos de la seva versió⁷, mentre que Dolç la hi ha incorporada sense cap signe gràfic: 'fer coure al sol la terra'; a més, en nota al peu, assumeix aquesta interpretació, tot relacionant *excoquere* amb 'l'acció del sol que escalfa i polvoritza la terra llaurada'⁸.

4. Per a les preferències traductològiques dels dos anostradors catalans, remeto a ESPLUGA (2022).
5. Vegeu la traducció de FORSTER, HEFFNER 1959: «for by a contrary process like the heat of the summer, so the violence of the cold refines the earth and breaks it up, after causing it to ferment».
6. Així, per exemple, THOMAS 1988, 204: «The soil is to be exposed to the sun (*excoquere*) and cold (*Aquiloni ostendere*) as at 1.48 *bis quae solem, bis frigora sensib*».
7. DE SAINT-DENIS 1957, 29 i 97.
8. DOLÇ 1963, 112, nota 4.

Ara bé, en el text de Virgili el subjecte de l'infinitiu *coquere*, és a dir, l'agent responsable de l'acció, és el destinatari figurat de les *Geòrgiques* a qui el poeta de Màntua s'adreça en segona persona (*memento* = 'recorda'). Per tant, el poeta vincula tal acció a la responsabilitat humana, no pas a la climatologia. En realitat, potser en aquest cas, s'aconsella una altra acció i no la simple exposició del terreny al sol. En català el rendiment del mateix verb llatí, 'coure', s'ha fet servir tradicionalment per indicar una acció —la cuita de la terra— que normalment té lloc després de la rompuda d'un terreny i que és necessària per posar en conreu noves terres. Tal acció tenia lloc amb l'apilonament de llenya i el colgament amb gleves. Posteriorment, es calava foc a aquestes construccions —que reben diversos noms ('boïc', 'formiguer/ra', 'formigó', 'pila', 'sequera')— i s'escampava el cremadís dels formiguers —tal acció rep el nom d'«esgarlandar»⁹ que servia d'adob per al nou conreu. Aquest procediment eliminava l'excés de matèria orgànica que acidifica el terreny, torrava i esbotzava les gleves, i corregia la compacitat exagerada dels sols, vitrificant l'argila gràcies al procés de cocció. A més d'estovar el sòl, li incorporava adob potàssic, en forma de cendres provinents de la combustió torrefactora dels terrossos¹⁰.

1.2. El marcatge de les rases

La segona de les accions que Virgili recomana (2.260: *magnum scrobibus concidere montis*) troba correspondència en un passatge de la *Història natural* de Plini (PLIN. *nat.* 18.6: *umidiorem agrum fossis concidi*), que reproduïx la mateixa estructura sintàctica: el nucli és el verb *concido* que literalment vol dir 'tallar en peces', 'trossejar', complementat per un acusatiu que indica el terreny (*montis* a les *Geòrgiques*; *agrum* en el cas de Plini) i un ablatiu instrumental que al·ludeix al mecanisme com es materialitza l'acció verbal (*scrobibus* en Virgili; *fossis* en Plini). Així, doncs, la comparació amb Plini semblaria avalar la correspondència de *scrobis* amb *fossa*.

Scrobis és paraula tècnica de gènere incert (oscil·la entre el masculí i el femení) que, en termes generals, fa referència a qualsevol excavació del terreny¹¹, d'una certa consistència, per la qual cosa sembla apropiat de traduir-la per 'clot', 'canal', 'fossa', 'rasa' o 'trinxera'. En altres contextos, *scrobis* pot també designar una excavació aïllada, és a dir, un simple 'clot'. En efecte, a 2.288-2.289 Virgili torna a fer servir aquesta mateix mot, *scrobis*, contraposant-lo a

9. El mot sembla un topòlecte propi del Penedès. Vegeu SADURNÍ 1996, 30, *s.v.* 'esgarlandar'. El *DCVB*, *s.v.* 'esgarlandar', defineix aquesta acció com «desfer parcialment el formiguer llevant-li la garlanda i deixant intacte el nucli de terra cremada (Penedès)». De fet, la 'garlanda' (mot d'ús més general segons el *DCVB*, *s.v.* 'garlanda') és el «muntet o revora de terra, de forma circular, que es fa entorn de la feixina que ha de cobrir-se per a fer un formiguer».
10. Per a la descripció d'aquesta acció, vegeu *Consultori* 1918; GIRALT 2008, 430.
11. BILLIARD 1928 defensava que *scrobes* designava les 'fosses isolées', mentre que *sulci* feia referència a les 'tranchées'. Virgili, tanmateix, no manté sempre una correspondència exacta.

*sulcus*¹²: el primer, més profund, el segon, més superficial; el primer, més adequat per al mètode de plantació dels ceps, ha estat traduït per ‘clot’ pels dos anostradors. En aquest context, també serien aplicables altres denominacions sinònimes com ara ‘claveró’¹³, el mallorquinisme ‘gaveta’, emprat per Riber¹⁴, o ‘escocell’, que en català septentrional s’usa en relació a la plantada dels ceps¹⁵.

Tradicionalment, aquests versos de les *Geòrgiques* (2.260-261) s’han interpretat com al·lusius als solcs on es planta la vinya. Ara bé, en la seqüència operativa descrita per Virgili, es tracta d’una acció que té lloc abans (*ante ... quam*) de la plantada que descriurà versos més avall. A més, l’adjectiu *mag-nos* i el fet d’estar en terreny rost (*montis*) fa pensar més aviat que el poeta es refereix a una actuació de major envergadura. Atès el context, doncs, podria referir-se al marcatge de les rases, dites també ‘valls’ (mot masculí en aquest context)¹⁶, ‘vallejades’¹⁷ o ‘sèquies’ (‘tirades’)¹⁸, és a dir, l’excavació practicada al camp de correu que serveix, no pas per plantar-hi els ceps, sinó per facilitar l’eliminació de la humitat sobrerera de les capes més profundes del sol, gràcies a una evaporació natural, i per evitar l’estancament d’aigua de pluja, facilitant-ne l’escolament pendent avall¹⁹. Aquest marcatge de les rases era una operació —relativament costosa— que calia fer a l’hora de poder conrear un terreny, especialment si era rost²⁰.

En qualsevol cas, en la traducció catalana d’aquest vers llatí (*mag-nos scrobibus concidere montis*) ni Riber ni Dolç no han respectat l’estructura sintàctica ni el sentit figurat original. Ambdós han modificat el significat del verb *conci-do* (‘cavar’ per a Riber; ‘obrir’ per a Dolç) i han convertit el rendiment català de *scrobibus* en el complement directe. Riber ha traduït *scrobis* amb el mallorquinisme ‘gaveta’, paraula que indica el clot rectangular i llarg destinat a plantar arbres i, especialment, ceps²¹. L’opció de Dolç, ‘rasa’, és, en canvi, un mot d’ús més general que indica l’excavació llarga i estreta, feta per posar els fonaments d’una construcció, per fer escórrer les aigües d’un terreny i també el solc fet per la rella en llaurar.

12. En aquest context, WHITE 1970, 236 parla de ‘holes’ (per a *scrobes*) i de ‘furrows’ (per a *sulci*).

13. Segons SADURNÍ 1996, 28, *s.v.* ‘claveró’, aquest mot indicava «el clot entre dos ceps de la mateixa passada que havia de ser abonat amb fems».

14. *DCVB*, *s.v.* ‘gaveta § 9’. Vegeu també CALAFAT 2017, 66, *s.v.* ‘gaveta’, el qual també recull el terme parcialment sinònim de ‘gavetó’.

15. *DCVB*, *s.v.* ‘escocell’.

16. *DCVB*, *s.v.* ‘vall § 3’.

17. SADURNÍ 1996, 33, *s.v.* ‘vallejada’.

18. *DCVB*, *s.v.* ‘sèquia § 2’. La *síquia tirada* és l’excavació llarga i estreta que es fa abans de sembrar la vinya, de cap a cap de la tira, per tal de poder enterrar bé les arrels de les plantes i evitar així haver de fer gavetons o gavetes» (CALAFAT 2017, 107).

19. GIRALT 2008, 336. Precisament, aquesta és la recomanació de Plini, citada més amunt.

20. GIRALT 2002, 183. Per a la importància de les rases en els treballs preparatoris de la vinya, vegeu-ne els testimonis orals recollits a ESTRUCH 2008, 170-171 i 206.

21. *DCVB*, *s.v.* ‘gaveta § 9’. L’exemple adduït és precisament aquest passatge de la traducció de Riber.

1.3. La millora de la friabilitat del sòl

Després de recordar que la vinya creix millor en un terreny 'esponjós', a 2.262-264 Virgili descriu la manera com el sòl pot veure augmentada la seva friabilitat, es a dir, com es pot intentar aconseguir, amb mitjans naturals o humans, que el *solum* sigui *putre* (en la segona de les accepcions d'aquest adjectiu llatí)²². De nou, en aquests versos es torna a expressar la idea que la millora ha de venir de la conjunció entre les forces de la natura (en aquest cas, els vents i les gebrades) i l'acció de l'home, en l'articulació d'una posició filosòfica estretament vinculada al missatge central de les *Geòrgiques*. Per aconseguir aquest objectiu, doncs, cal, en primer lloc, deixar actuar els agents atmosfèrics, però seguidament es fa necessària la mà de l'home; en aquest cas, la d'un especialista, el *fossor*.

La crítica, tanmateix, discuteix si l'acció d'aquests versos correspon al que en llatí es coneix com *occatio*, és a dir un simple esterrossament, que el poeta de Màntua ha descrit també al llibre 1²³, o bé designen la *pastinatio*, una tasca més delicada que es realitzava en els mesos hivernals²⁴. Aquesta darrera opció, que compta amb més defensors, equival en català a la 'desfonsada'²⁵ o 'llaurada de desfons'²⁶. Aquesta particular acció comportava inicialment 'esgratar' (o 'esgratinyar')²⁷ o 'escarbotar', és a dir, trencar la crosta feta fets rigors climatològics amb l'aixada o l'arada, per tal de procedir a remoure, regirar o voltejar la terra (Riber i Dolç prefereixen 'regirar' i 'girar', respectivament, per traduir el *moueo* llatí); seguidament s'havien de desfer les gleves ('esglevar'/'desglevar'²⁸, també dita 'aterrossar' o 'esterrossar')²⁹, i aplanar els crestalls. En aquest sentit, la hipàllage *labefacta mouens* de 2.264 dificulta la traducció³⁰: en la versió catalana, Riber ha omès *labefacta* ('qui la [sc. la terra] regira'), mentre que Dolç ha modificat l'estructura sintàc-

22. Per al significat i les diverses traduccions d'aquest adjectiu, vegeu ESPLUGA 2022, 91.

23. A 1.94-95 Virgili es refereix a l'*occatio* (*rastris glaebas qui frangit inertis / uimineasque trahit cratis*), quan descriu l'esterrossament de les gleves fent servir rascles o canyissos de vímet. La mateixa acció és mencionada per Varró (VARRO *rer. rust.* 1.31.1: *occare id est comminuere ne sit glaeba*), per Plini (PLIN. *nat.* XVIII 180: *aratione per transuersum iterata occatio sequitur, ubi res poscit, crate uel rastro*) i per COLUM. 2.12.

24. THOMAS 1988, 204; MYNORS 1990, 134; ERREN 2003, 427. Per a tots, l'acció descrita per Virgili, identificada amb la *pastinatio*, és qualificada com un 'preliminary digging'. Per a la *pastinatio*, a banda de PALLAD. 2, 10, vegeu les referències de WHITE 1970 357 i 362, nota 73.

25. SADURNÍ 1996, 28, s.v. 'desfonsada'. El terme no apareix recollit al DCVB.

26. *Desfons* no està recollit als diccionaris habituals (DFa., DCVB, DIEC), però en canvi està força estès a les comarques centrals del Principat. Vegeu ESTRUCH 2010, 90, on el *desfons* és la primera tasca que cal fer a l'hora de plantar una vinya. Al Penedès també es fa servir *afondir*, definit (SADURNÍ 1996, 25, s.v. 'afondir') com «llaurar profundament abans de plantar una vinya». En un sentit semblant («ficar-se cap al fons») apareix recollit al DCVB, s.v. 'afondir', procedent dels *Secrets d'agricultura* de Miquel Agustí (AGUSTÍ 1617, p. 85v: «rompre una volta la terra, y esmenusarla ben menuda, sens afondir molt»).

27. SADURNÍ 1996, 30, s.v. 'esgratinyar'.

28. Trobo la forma *desglevar* a SADURNÍ 1996, 28, s.v. 'desglevar'.

29. 'Esterrossar' comporta 'esclafar els terrossos' (CALAFAT 2017, 58, 'esterrossar').

30. Ja Servi s'havia adonat de l'ús figurat. Vegeu ERREN 2003, 426-427.

tica i ha coordinat les dues accions, restituint-ne l'ordre lògic: 'gira i ablaneix (sc. la terra)'³¹.

2. Propagació de la vinya

Ja a l'inici del llibre II, en un apartat general on s'enumeren els diversos mecanismes de propagació de les espècies arbòries (2.46-68), el poeta de Màntua citava el terme *propago* aplicant-lo específicament al cep (2.63-64: *propagine uites respondent*)³². En llatí, *propago* indica qualsevol rebrot o tany d'un branquilló d'una determinada planta o arbre, de manera que equival a 'brot' (i a qualsevol dels mots sinònims, generals, parcials o específics, que en català són força nombrosos: 'broll', 'brosta', 'lluc', 'rebroll', 'rebrot', 'tany', 'tanyada')³³. En teoria, *propago* no és un terme específic de la vinya, encara que la majoria d'usos de *propago* que hom troba als diccionaris fan referència al cep³⁴. De fet, Virgili el fa servir a l'inici del segon llibre (2.26-27: *siluarumque aliae pressos propaginis arcus | exspectant et uiua sua plantaria terra*), en la secció inicial sobre els mètodes de reproducció i propagació de les espècies vegetals, per il·lustrar la pràctica del murgonament, sense, però, relacionar-la explícitament amb el cep³⁵. El murgonament consisteix a deixar créixer el sarment, torçar-lo, vinclar-lo en forma d'arc (com Virgili il·lustra) i soterrar-lo prop del cep mare; un cop aquest sarment —dit 'murgó'³⁶, tecnicisme derivat del llatí *mergus* 'plançó (de vinya)'³⁷— ha arrelat, es talla —acció que col·loquialment era denominada 'desmamar'³⁸— perquè desenvolupi els botons d'on han de sortir les

31. La solució del traductor francès (DE SAINT-DENIS 1957, 28: 'qui remue les arpents pour les ameublir') havia estat més radical en haver fet de *labefacta* una oració final.

32. Per al significat de *propago* en aquests contextos, vegeu ERREN 2003, 299.

33. Hi ha denominacions específiques per a determinats tipus de brots. Així 'bord' o 'bordall' (i a Mallorca) es diu dels tanyes que surten a la soca per sota de l'empelt.

34. OLD, s.v. *propago*.

35. El verb relatiu és 'murgonar' (forma recollida al *DFa*, *DIEC*, *DCVB*; SADURNÍ 1996, 31, s.v. 'murgonar'; CALAFAT 2017, 83, s.v. 'murgonar') amb la variant 'amurgonar'.

36. En els diccionaris (*DFa*, *DIEC*, *DCVB*) el terme apareix escrit 'murgó', tot i que el advertia que «en els textos antics apareix escrit preferentment 'murgó'». Vegeu FAVÀ 2001, p. 389. Hi ha documentats algunes variants locals, com ara 'murgot' (a El Vendrell, segons SADURNÍ 1996, 31, s.v. 'murgonar'). La forma castellana és 'murgón'. A banda, també hi ha una gran varietat de geosinònims catalans ('abocat', 'acotat', 'capbussat', 'capficat', 'capficó', 'colgat', 'furtat', 'escabussó', 'mamat'). Per als usos lingüístics, vegeu el mapa núm. 946 del *ALDC*. Per a 'abocar', vegeu *DCVB*. s.v. 'abocar' § 6) o 'amurgonar'/'murgonar'. 'Mamar' és donat com a equivalent a 'murgonar' com a variant pròpia de l'Arboçar. Per a 'capficat' (relacionat amb el verb 'capficar'), vegeu SADURNÍ 1996, 18, s.v. 'capficat'; FAVÀ 2001, p. 381, nota 1279. Per al procediment, vegeu GIRALT 2008, 335, 365, 369.

37. El terme apareix en escrits agronòmics llatins, com ara COL. 4.2.2.; 4.15.1, PLIN. *nat.* 17.205, PALL. 3.16.1. Precisament, Columel·la que l'empra en un apartat del llibre tercer dedicat precisament a *de propaginibus*, defineix *mergus* amb aquestes paraules: *Mergum dicimus, quotiens uelut arcus supra terram relinquitur alia parte uitis infossa*.

38. *DCVB*, s.v. 'desmamar' § 3; SADURNÍ 1996, 28, s.v. 'desmamar'.

branques del nou cep. En aquest context genèric de 2.26-27, tots dos traductors s'inclinen per opcions també genèriques per girar *propago*: 'branques' (Riber) i 'tany' (Dolç).

Ara bé, a 2.63-64 (*propagine uites/respondent*), quan Virgili aborda específicament la propagació de la *uitis uinifera*, tots dos traductors s'han adaptat al context i, en traduir *propago*, han optat per termes específics de la vinya: 'sarmen't', en el cas de Riber; 'murgó', en el cas de Dolç. El latinista de Santa Maria opta, en aquest cas, per una solució excessivament tècnica, deguda probablement a la seva dependència del terme 'provin' usat a la traducció Budé³⁹.

Tanmateix, en altres contextos de les *Geòrgiques*, Virgili sembla adoptar, més laxament, usos figurats en relació al procés de propagació de la vinya, perquè fa servir termes (en particular, *semen* i els verbs *sero/consero*) que podrien fer pensar, si se'n fa una lectura incauta, en una plantada per llavors. En el cas dels ceps, però, aquest procediment reproductiu sembla haver estat raríssim⁴⁰. En qualsevol cas, en dues ocasions, el poeta de Màntua fa servir els verbs *sero/consero*, literalment 'sementar' (2.38: *conserere*; i a 2.275: *sere*, en mode imperatiu) quan parla de la propagació del cep. En tots dos casos, tant Riber —excepte a 2.38 on fa servir 'sementar'— com Dolç prefereixen traduir *sero/consero* per 'plantar', ja que és la forma patrimonial més habitual en català per referir-s'hi (tot i que també 'sementar vinya' és ben lícit). D'aquesta manera, consideren que *sero/consero* seria un simple sinònim de *pono*, el verb tècnic que a 2.273 (*ponere uitem*) equival directament al nostre 'plantar'.

Pel que fa a *semen*, és veritat com diu Mynors, que aquesta paraula sovint «is regularly used of young plants as well as seeds»⁴¹. A les *Geòrgiques*, apareix associada al verb *iacio* en dues ocasions (2.57: *seminibus iactis*, en relació a la reproducció de les espècies arbòries en general; 2.317: *semine iacto*, aplicat al cep) o al verb *pono* (2.354: *seminibus positis*). Mitjançant l'associació amb *iacio*, Virgili sembla al·ludir un altre mecanisme de propagació, la sembra 'a barreig'⁴², que és més pròpia del cereal, i no pas d'arbres i arbustos. Per això, els anostradors han optat per renunciar a la literalitat i han canviat algun dels dos termes per intentar adaptar-se al món de la vinya. Així, a 2.56, Riber i Dolç s'obliden del significat original de *iacio* ('tirar', 'llançar') i l'assimilen a 'sementar': '(l'arbre ... qui goixa) de llavor sembrada' (Riber); '(l'arbre ... que neix) de llavors sembrades' (Dolç). Per al *semine iacto* de 2.317, ara en context vitícola, no solament han canviat el verb (transformant-lo també en 'sementar'), sinó que han adaptat *semen* a la

39. DE SAINT-DENIS 1957, 22: 'les vignes (se prêtent) à celui (sc. procédé) du provin'.

40. GIRALT 2008, 335-337.

41. MYNORS 1990, 144, tot aportant el testimoni de Varró sobre els arbres fruiters (VARRO *rer. rust.* I 23, 6: *dissitis seminibus in ordinemque arbusculis positis*).

42. Hi ha altres expressions sinònimes d'aquesta pràctica: 'a eixams'; 'a grapat'; 'a pols'; 'a ruix'.

realitat del cep⁴³: ‘la sarment sembrada’ (Riber) i ‘l’estaca que has sembrat’ (Dolç). Aquesta mateixa modificació ha estat duta a terme per traslladar *seminibus positis* (2.354): ‘plantada la sarment’ (Riber); ‘plantades les sarments’ (Dolç).

En qualsevol cas, malgrat aquests usos figurats de *semen* i de *sero/consero*, Virgili coneix perfectament les particularitats del principal mètode de propagació de la vinya, dit per ‘estaques’ (en l’accepció 5 del *DCVB*)⁴⁴. En efecte, el cep no se sembrava a barreig, sinó que es plantava soterrant plançons, també dits ‘estaques’ o ‘vergues’. Precisament, una descripció d’aquest procediment de propagació per estaques s’il·lustra a 2.265-272 i comprèn diverses fases: (i) la selecció dels plançons; (ii) l’elecció del planter; (iii) el trasplantament dels plançons un cop arrelats.

2.1. Selecció dels plançons

En diverses ocasions, al llarg del llibre II, Virgili fa referència als plançons, és a dir, les estaques o vergues arrancades del cep i emprades en el procés de propagació, amb el mot llatí *planta* (que, al seu torn, adapta el terme grec *φυτεκτήριον*). *Planta* ja s’ha aplicat a totes les espècies arbòries a 2.23 (traduït com ‘plantes’ i ‘brots’, respectivament, per Riber i per Dolç); apareix referit a la vinya, en concret al sarment esqueixat, a 2.301 (*summa ... ex arbore plantas*), on el terme ha estat girat de manera semblant: ‘caps de brot’ (Riber) o simplement ‘brots’ (Dolç). Precisament, en aquest mateix context (2.299-300), en un passatge que sembla derivar de Teofrast⁴⁵, el poeta de Màntua dona una sèrie de consells per escollir els plançons.

2.299-302	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>neue flagella summa pete aut summa defringe ex arbore plantas / (iantus amor terrae), neu ferro laede retunso semina ...</i>	‘ni els ulls més alts ni els caps de brot escapcis (talment enamorats són de la terra!) ni amb ferro esmús gosis podar ses brostes’	‘no prenguis els sarments més alts ni arrenquis els brots del cim de la planta (tal és llur amor per la terra); no podis amb un ferro esmús les brostes’ ⁴⁶

43. El problema ha estat notat també per THOMAS 1988, 211.

44. *DCVB*, s.v. ‘estaca’: «tany d’arbre o arbust, escapçat o afuat en sa part més gruixuda, per a ésser plantat a fi que rebroti i esdevingui un nou arbre».

45. Vegeu THEOPHR. *C.P.* 1.1.4; 1.3.1; 3.5.3-5. El mateix autor, a *H.P.* 2.5.3, recomana, per al cep, no emprar els sarments de la part més alta de la planta.

46. De nou, Dolç depèn estretament de DE SAINT-DENIS 1957: ‘ne va pas prendre les plus hauts sarments et n’arrache pas de boutures au sommet de l’arbre (si grande est l’affection de la vigne pour la terre!); ne blesse pas d’un fer émoussée les jeunes plants’. La solució és ambigua: amb la presència de ‘vigne’ a l’exclamació (absent en el text llatí), el traductor francès evita que la fórmula ‘au sommet de l’arbre’ s’apliqui necessàriament a la capçada del cep (també pot tractar-se de l’arbre de suport).

En efecte, seguint l'autor d'Eresos, Virgili recomana evitar les *plantae* preses de la capçada dels exemplars, renunciant als *flagella summa*. *Flagellum*, que indica els 'brots joves', sembla haver esdevingut un tecnicisme vitícola (derivat del seu sentit figurat)⁴⁷, perquè és emprat, sempre en relació al cep, per Varró⁴⁸, Catul⁴⁹, i Columel·la⁵⁰. Riber tradueix *flagella summa* amb l'expressió 'els ulls més alts' (entenen 'ull' com 'brot')⁵¹, traducció que és poc apropiada en aquest context perquè els ulls o borrons difícilment es poden fer-se servir com a plançons. Dolç, per la seva banda, amb 'els sarments més alts', adapta la locució llatina al context vitícola, seguint l'exemple precedent de la *Budé* ('les plus haut sarments'). En la interpretació d'aquest passatge, Dolç es basa en un article de George de Plinval del 1944, segons el qual Virgili al·ludia al 'marcottage' (és a dir, el murgonament), descrit també a 2.28-29⁵². Ara bé, a 2.299-302, Virgili no sembla referir-se als 'murgons', com volen de Plinval i Dolç⁵³, sinó simplement a l'arrancada de les estaques o vergues destinades a ser trasplantades⁵⁴.

2.2. Condicionament del planter

Seguidament, Virgili dona instruccions sobre l'ubicació del planter, de nou adoptant els consells ja formulats per Teofrast⁵⁵. El procediment tradicional de propagació de la vinya consistia en el tall d'un sarment i la seva plantada en un terreny —dit 'planter'— de característiques similars al sòl de la vinya on en el futur havia de ser trasplantat.

47. OLD, s.v. *flagellum*, § 2, que, tanmateix reconeix que podien ser els brots 'of other plants'. Vegeu també ISID. *Etim.* 17.5.8.

48. VARRO, *rer. rust.* 1.31.1: *Eiucidum enim sarmentum propter infirmitatem sterile neque ex se potest eicere vitem, quam vocant minorem flagellum, maiorem et iam unde uvae nascuntur palmam.*

49. CAT. *carm.* 62, 52: *iam iam contingit summum radice flagellum.*

50. COL. 3.6.3: *Malleolus autem novellus est palmes innatus prioris anni flagello.* En la seva traducció castellana, GARCÍA ARMENDÁRIZ 2004, 258 tradueix per 'pulgar' (que segons el *DRAE* es la «parte del sarmiento que con dos o tres yemas se deja en las vides al podarlas, para que por ellas broten los vástagos»): 'En cuando al cabezudo (així tradueix *malleolus*), es una rama nueva nacida de un pulgar (sc. *flagellum*) del año anterior'.

51. És l'accepció II.6 del *DCVB*, s.v. 'ull': «brot que comença a sortir en una planta». Un dels exemples és precisament la traducció mateixa de Riber.

52. DE PLINVAL 1944, 82.

53. En català, 'murgó' no és sinònim d'estaca, sinó de 'colgat' o 'capficat'. Vegeu més amunt.

54. Vegeu DOLÇ 1963, 114, nota 5: «Virgili, per tant, recomana els murgons arrencats del peu de la soca, perquè són les sarments més vigoroses (cf. PLIN. *Nat.* XVIII 105); d'on la següent exclamació, referent a l'amor que senten per la terra les sarments més veïnes al sòl».

55. THEOPHR. *H.P.* 2.5.1; *C.P.* 3.5.2.

2.266-268	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur arboribus seges et quo mox digesta feratur, mutatam ignorent subito ne semina matrem.</i>	'(els homes) encara cerquen que el lloc on fan el bell planter dels arbres sia semblant al lloc on cal que els mudin: no sia ço que els arbrissons pateixin d'ésser de sobte trasmudats de mare'.	'(els conradors) comencen per cercar, a fi de preparar-hi un planter, un indret semblant a aquell on les tiges han de ser trasplantades en bon ordre, a fi que un canvi brusco no les impedeixi de reconèixer llur mare'.

Com en altres casos, també aquí el lèxic emprat per Virgili és general (*arboribus, seges, semina*) i no exclusiu de la vinya. Els nostres traductors han optat per traduir directament com a 'planter' l'expressió llatina (*prima ... seges*), seguint una llarga tradició documentada en altres llengües europees, com ara el francès (que fa servir el terme 'pépinière')⁵⁶. Dolç ha modificat completament l'estructura llatina, en el mateix sentit que ja ho havia fet E. de Saint-Denis⁵⁷, i ha sentit la necessitat d'introduir 'tiges' (que anticipa *semina* de l'oració posterior) com a subjecte de *feratur*.

La segona part d'aquesta secció fa referència a la preparació del planter. Poc abans, l'ús de *digesta* ja deixava clar que s'havia de procedir per fileres regulars⁵⁸. Ara, però, seguint la tradició de Teofrast⁵⁹, es recomana també mantenir la mateixa orientació de les estaques guiant-se pels efectes que l'exposició atmosfèrica ha deixat en llurs escorces (*cortex*)⁶⁰.

56. No he fet una cerca exhaustiva, però, el mot 'pépinière' ja apareix a la traducció francesa de Charpentier (CHARPENTIER 1833, 155). Ho il·lustren convenientment tant BENOIST 1889, 103 («La pépinière où les jeunes plants (*prima seges*) sont formés, doit être semblable au sol où ils seront transportés») com LEJAY 1915, 147 («*Prima seges*, les premières pousses, c.-à-d. la pépinière»). Res, però, no impediria mantenir la literalitat del text llatí.

57. DE SAINT-DENIS 1957, 29: 'commencent par rechercher, pour y préparer d'abord une pépinière, un emplacement semblable à celui qui doit bientôt recevoir l'alignement des sujets transplantés, pour qu'un brusque dépaysement ne les empêche de reconnaître leur mère'.

58. THOMAS 1988, 205.

59. THEOPHR. *H.P.* 2.5.3; *C.P.* 3.5.2. En aquest darrer passatge, l'autor d'Eresos recomana recuperar la col·locació (θέσις) i l'orientació (δυσμή) que els plançons tenien a l'arbre d'on havien estat llevats (ὡς ἐπὶ τῶν δένδρων εἶχε).

60. En català, hi ha un nom específic per a designar l'escorça del cep: 'cepell'. Vegeu DCVB, s.v. 'cepell'. En algunes localitats (Clariana) també es fa servir el terme 'rabassó' (SADURNI 1996, 22, s.v. 'rabassó').

2.269-272	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>quin etiam caeli regionem in cortice signant, / ut, quo quaeque modo steterit, qua parte calores / austrinos tulerit, quae terga obuernerit axi, / restituant: adeo in teneris consuescere multum est.</i>	'Fan més encara, i notes en l'escorça / a quina part del cel s'orientava, per ço que li retornin la postura que va tenir abans; per quina cara suportà l'Austre cald, i com l'esquena girava al Nord: tan molta és l'eficàcia de la costum en les anyades tendres!'.	'A més indiquen llur orientació amb un senyal a l'escorça, de manera que cadascuna recobri la seva posició primitiva, aquesta exposada a les calors de l'Austre, aquella girada cap al pol nord; tan important, en aquesta tendra edat, és l'aclimatació' ⁶¹ .

Si es volen recollir les observacions de Teofrast, la interpretació de Riber que parla de 'cares' de l'estaca sembla més adequada que no pas la traducció de Dolç. En efecte, l'anostrador santamarier, amb l'ús del demostratiu 'aquesta ... aquesta', que recull el 'celui-ci' ... 'celui-là' de la traducció francesa de *Budé*⁶², sembla referir-se a diverses estaques (no pas a les cares d'una mateixa estaca com feia Riber).

A 2.315-324, Virgili identifica la primavera com la millor època per a fer la trasplantada de les estaques. Aquesta acció ha de començar per la preparació del sòl de la futura vinya: l'expressió *tellurem ... mouere* de 2.316 ha estat traduïda de manera semblant i literal al text llatí: 'remoguis la terra' (Riber); 'girar la terra' (Dolç). Cal evitar l'hivern i, per a justificar-ho, Virgili n'exposa les raons en un vers i mig (2.316-317): *nec semine iacto / concretam patitur radicem adfigere terra*. El caràcter genèric d'aquesta recomanació virgiliana —que no solament s'aplica a la vinya, sinó a tota espècie vegetal— queda evident en el vers conclusiu d'aquesta secció (2.324: *uere tument terrae et genitalia semina poscunt*) on torna a sortir el terme *semina*, amb una accepció general, gairebé filosòfica (gràcies al complement *genitalia*) que fa pensar en les exposicions cosmogòniques de la poesia didàctica de Lucreci, d'on ha estat presa precisament aquesta juntura de *genitalia semina*⁶³.

3.2. Transplantament de les estaques

Després de llarga digressió poètica representada per l'himne de la primavera (2.325-345), en la qual Virgili al·ludeix a algunes fases del procés de creixe-

61. DE SAINT-DENIS 1957, 29: 'Bien plus ils indiquent leur orientation par une marque sur l'écorce, de manière à les replacer chacun dans sa position, celui-ci exposé aux souffles chauds de l'Auster, celui-là tourné vers le pôle nord; tant l'accoutumance, à cet âge tendre, est importante!'

62. DE SAINT-DENIS 1957, 29.

63. Lucreci uneix aquest adjectiu amb *semina* a 5.851-852 i amb *corpora*, com a sinònim de *semina*: LUCR. *rer. nat.* 1.58; 1.167; 5.851-852. Virgili torna a fer servir *genitalia* a 3.136 com a complement de *aruum*.

ment de les plantes, a la secció següent (346-358) el poeta reprèn la descripció de la trasplantada de les estagues, amb consells sobre el seu adequat colgament (2.346-353).

2.346-350	Riber (1918)	Dolç (1963)
<p><i>Quod superest, quaecumque premes uirgulta per agros sparge fimo pingui et multa memor occule terra, aut lapidem bibulum aut squalentis infode conchas; inter enim labentur aquae, tenuisque subibit halitus, atque animos tollent sata.</i></p>	<p>‘Quelcom em resta a dí: mallols que sembris en el camp, tapa de femada rica i membra de donar-los molta terra; pedres poroses o conquilles lletges soterra endins: relliscaran les aigües entremig d’elles i un alè molt tènue hi passarà, i creixeran amb força’.</p>	<p>‘De mes a més, quines que siguin les estagues que plantaràs als camps, escampa-hi una bona femada i no t’oblidis d’amagar-les sota una espessa capa de terra; i soterra-hi pedra porosa o bé rugoses conquilles, perquè entremig d’elles s’escolaran les aigües i l’aire subtil hi penetrarà per reanimar les plantes⁶⁴.</p>

El *quaecumque ... uirgulta* de 2.346 (que Dolç ha traduït com ‘quines que siguin les estagues’) enllaça directament, després de la pausa representada per l’himne primaveral, amb 2.300-302 on s’havien especificat els criteris per escollir i plantar els plançons. Virgili hi descriu l’adequat colgament de les estagues que han de ser cobertes de fems (*fimo*: ‘femada’), d’un bon munt de terra (*multa ... terra*) i d’altres materials —els *lapides bibuli* i las *conchas*— traduïts a l’uníson com a ‘pedra porosa’ i ‘conquilles’ per tots dos autors⁶⁵. Aquestes accions, que volen millorar la friabilitat del sòl, constitueixen una pràctica tradicional documentada també en l’agricultura tradicional: un cop posada l’estaca al clot corresponent, s’hi afegien fems i material ceràmic o lapidi per facilitar l’escolament de les aigües.

Per últim, la darrera pràctica (a 2.350-352) descrita per Virgili consistent a protegir l’estaca trasplantada —per tal d’evitar els excessos de la calor i de la pluja— amb l’ajut de *saxo* (‘pedres’) i *testae* (‘teules’ per a Riber; ‘teulissos’ per a Dolç), que anaven col·locades damunt la terra, protegint la part aèria de

64. De nou, la traducció de referència de Dolç és la DE SAINT-DENIS 1957, 31: ‘Au reste, quelles que soient les boutures que tu planteras dans les champs, épandes un fumier gras, et n’oublie pas de le cacher sous une épaisse couche de terre; enfouis de la pierre poreuse ou des coquillages rugueux ; car les eaux s’infiltreront dans les interstices et l’air subtil y pénétrera pour réconforter les plants’.

65. Columella afirma que, per a aquest passatge on s’instruïa per conservar la humitat a l’estiu i eliminar-ne l’excessiva durant l’hivern, la font de Virgili era Magó (COL. 3.15.4: *quem* (sc. Magó) *secutus Vergilius*) i menciona el soterrament de pedres de petites dimensions (*paucis lapidibus*) i l’ús de *uinacea permixta stercori* per afavorir que les estagues desenvolupin arrels. Ara bé, preceptes semblants es llegeixen a Teofrast (en concret, THEOPHR. c.p. 3.4.3), considerat per alguns autors (COM ara JERMYN 1954 i THOMAS 1989, 220) com la font de Virgili. Per la seva banda, per a aquest passatge, MYNORS 1990, 143, no descarta l’ús d’una altra font grega no conservada.

l'estaca, dita *caput*⁶⁶. Jermyn sospitava que Virgili havia entès malament un precepte de Teofrast⁶⁷, font d'aquest passatge, que aconsellava col·locar un ὄστρακον (mot que Virgili hauria traduït per *testa*) per protegir el monyó de la planta escapçada, no pas l'estaca acabada de plantar⁶⁸.

2.350-352	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>iamque reperti / qui saxo super atque ingentis pondero testae / urgerent.</i>	'i també ja se són trobats vinyòvols qui afeixugaven els mallols amb pedres pesants o amb moltes teules carregoses'	's'han trobat també vinyaters que recobrien la terra de pedres o l'afeixugaven amb una enorme càrrega de teulissos'

Les següents accions descrites per Virgili (2.354-357) tenen lloc un cop han estat trasplantades les estagues, moment temporal que Virgili evoca fent servir l'expressió general *seminibus positis*.

2.354-357	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>Seminibus positis superest diducere terram saepius ad capita et duros iactare bidentis, aut presso exercere solum sub uomere et ipsa flectere luctantis inter uineta iuuencos;</i>	'Plantada la sarment, ja només manca que al peu de la sarment acaramullis la terra i que remenis el dur càvec i que el terrê exercitis amb la rella aficadissa, i que enter les fileres els bous hi menis, no volenterosos'.	'Plantades les sarments, resta a calçar sovint la terra entorn dels mallols i a manejar els durs bidents o a treballar el terreny enfonsant-hi la rella i a menar entre les fileres els jònecs recalçitrants' ⁶⁹ .

Per a la primera acció (2.354-355) es fa servir una expressió tècnica (*diducere terram ad capita*) que indica l'apilonament de terra entorn de la part aèria de les estagues acabades de plantar (el que en català es coneix com 'calçar', 'cotxar' o 'taconar')⁷⁰ per tal que quedessin fixes⁷¹. Aquesta és l'acció que te-

66. Dolç sembla optar per aquesta darrera interpretació perquè tradueix 'recobrien (la terra)' (derivat de DE SAINT-DENIS 1957, 31: 'recouvrir').

67. JERMYN 1954; *contra* THOMAS 1988, 220. Per a l'ús selectiu de Teofrast per part de Virgili, vegeu les observacions de WILKINSON 1969, 242. «From the copious detail of Theophrastus Virgil selects a few precepts for his poetic purposes, and there are not always correctly remembered or understood ... On the other hand, he does not follow slavishly».

68. THEOPHR. *c.p.* 3.5.5.

69. La segona part del passatge Dolç segueix fidelment DE SAINT-DENIS 1957, 32 ('et à brandir les durs bidents ou bien à travailler le sol en y enfonçant le soc et à guider entre les rangées de vignes les taureaux récalçitrants').

70. DCVB, *s.v.* 'cotxar' § 4': «colgar l'empelt acostant-hi terra». 'Taconar' és definit com «pitjar la terra al voltant d'una sarment acabada de sembrar» (CALAFAT 2017, 109).

71. GIRALT 2008, 336.

nen al cap els dos traductors que traslladen respectivament ‘acaramullis la terra’ (Riber) i ‘calçar ... la terra’ (Dolç). El verb emprat per Dolç és la solució més exacte i precisa, ja que una de les accepcions del verb ‘calçar’ implica «acostar amb el cavec certa porció de terra als troncs de les plantes, abrigant-los de terra per tot el voltant»⁷². Riber, en canvi, ha optat per un verb d'ús figurat (‘acaramullar’). En aquest context, *capita* sembla un terme general aplicat amb un ús tècnic i específic, però pot indicar dues coses aparentment contradictòries: d'una banda, «the upper or extreme part of anything»⁷³; d'altra banda, «the butt (of a tree or a plant)»⁷⁴. En aquesta darrera accepció, l'*OLD*, a banda de l'exemple virgilià, inclou citacions de Cató el Vell⁷⁵ i de Columel·la⁷⁶. La majoria d'autors (entre ells Riber i Dolç) s'inclinen per aquesta segona opció. Així, Riber tradueix *ad capita* per ‘al peu de la sarment’, mentre Dolç, amb major ambigüitat, fa servir l'expressió ‘entorn dels mallols’ (on per ‘mallol’ cal entendre el cep jove). El llatíntista santamarier ha adoptat una solució a mig camí entre l'opció de E. de Saint-Denis (1957) (‘butter ... les ceps’)⁷⁷ i la proposta de Billiard (1933), per a qui els *capita* farien referència a la part aèria, literalment ‘el cap’, de les estaques acabades de trasplantar (naturalment, la part inferior roman colgada)⁷⁸.

Les accions successives (2.355-357) es refereixen a la cavada i a la llaurada del sòl, la primera realitzada manualment, la segona, amb l'ajuda del bestiar. Per a la primera acció, que pot rebre nombroses denominacions en català, en funció de la zona, del moment temporal i de les característiques del procediment⁷⁹, Virgili recorre a una expressió figurada, *duros iactare biden-*

72. *DCVB*, s.v. ‘calçar II § 2’.

73. *OLD*, s.v. *caput* 9. Aquest diccionari dona un exemple relatiu al cep, procedent del *De senectute* ciceronià. En efecte, en un passatge on es descriu el creixement del cep i els treballs vitícoles, Ciceró (*Cic. sen.* 53) fa servir l'expressió *capitum iugatio*, que ha estat traduït com ‘emparament de les seves extremitats’ (VILLALBA 1998, 132). Aquí els *capita* indicarien la part superior de la parra.

74. *OLD*, s.v. *caput* 11.

75. *CATO, agr.* 33 fa servir tres cops el terme *capita*. A l'inici del capítol, la seqüència *capita uitium per sementiam ablaqueato* ha estat simplificat excessivament en la traducció catalana de Galmés 1927, 32: ‘fes tenir cura així de la vinya’. En les dues altres ocasions, en què s'aconsella l'adobament, Cató empra el sintagma *circum capita*. Galmés, sense massa complicació, ho ha traduït: ‘entorn dels ceps’ o, simplement, ‘els ceps’.

76. L'exemple del *De arboribus* (*COL. arb.* 7.6: *ad suum palum eam partem ... reducito et caput uitis facito*) indica la part aèria d'una estaca. GARCÍA ARMENDÁRIZ 2004, 94 ho gira com a ‘pie de cepa’: ‘estirarás hacia su tutor la parte (que has cortado), formando con ella un pie de cepa’. Columel·la fa servir també l'expressió *infra trunci caput* (*COL.* 4.17.4) traduït per GARCÍA ARMENDÁRIZ 2004, 324 com ‘bajo la cabeza de la cepa’, i en les notes descriu aquest *caput* com el «nudo con protuberancias» que ‘corona’ ‘el tronco principal de la cepa’.

77. DE SAINT-DENIS 1957, 32. A la nota 1 d'aquesta mateixa pàgina, el traductor francès recordava l'ús tècnic de *capita* (equivalent a ‘pieds de vigne, ceps’) amb les referències textuales i bibliogràfiques corresponents.

78. BILLIARD 1933, 99: ‘Les boutures étant en place, il reste à les butter souvent en ramenant la terre autour de leur tête’.

79. Aquesta acció, que es realitzava manualment amb l'ajut d'una eina, també pot ser anomenada ‘cavament’ o ‘tonyada’. Segons SADURNI 1996, 21, s.v. ‘magencar’ (amb la variant ‘es-

tis (2.355), en la que usa, en sentit metafòric, *iactare*, el freqüentatiu de *iacio* ‘llançar’. El verb ha de referir-se a alguna acció, realitzada manualment⁸⁰, que implica un ús intensiu de la *bidens*⁸¹, uns arpiots amb dues pues paral·leles i llargues. Riber tradueix *bidens* com a ‘càvec’ i Dolç amb la simple transliteració ‘bident’, que el traductor mallorquí pren de la versió de De Saint-Denis⁸². En canvi, quan a 2.400 torna a sortir *bidentibus*, els dos anostadors opten sorprenentment per unes altres solucions: ‘gavilans’ (Riber)⁸³ i ‘arpiots’ (Dolç)⁸⁴.

La llaurada, en canvi, realitzada amb l’arada (*presso ... sub uomere*) i amb l’ajuda d’animals de peu rodó (*luctantis ... iuuencos*) (2.356-237), ha estat també descrita amb dos infinitius que fan referència al condicionament del sòl (*exercere solum*, traduït literalment: ‘el terrê exercitis’ per Riber; ‘treballar el terreny’ per Dolç) i a l’ús de la força animal (*flectere*).

3. Creixement del cep

El procés de creixement del cep —començant per la moguda o inici de la brotament de la planta— no ha estat tractat en una secció específica, sinó que ha estat il·lustrat, sovint figuradament, en diverses seccions del llibre segon, com, per exemple, en la part central de l’himne de la primavera (2.331-335).

magencar’), correspon a cavar els ceps, per primera vegada, acció que acostumava a fer-se a l’hivern i a mà. Es realitzava un segon cop (aleshores se’n deia ‘remagencar’) al maig (22, *s.v.* ‘remagencar’). ‘Descotxar’ o ‘escocellar’ implicava treure la terra que envoltava el cep, amb l’ajut d’una aixada, després de la primera llaurada. Vegeu SADURNÍ 1996, *s.v.* ‘descotxar’ i *DCVB*, *s.v.* ‘descotxar’ i ‘escocellar’. ‘Entrecavar’ (o ‘entrecavegar’) indicava la cavada lleugera i soma (vegeu *DCVB*, *s.v.* ‘entrecavar’; SADURNÍ 1996, 29, *s.v.* ‘entrecavar’).

80. Hi ha altres tasques preparatòries de la vinya, realitzades manualment, que requereixen l’ús d’una eina metàl·lica: la destal s’empra per tallar les arrels més gruixudes i persistents; el pic s’empra per esmicolar la crosta rocosa del sòl; per capgirar i remenar la terra en profunditat s’empra també la fanga.

81. WHITE 1967, 47-52.

82. DE SAINT-DENIS 1957, 32: ‘à brandir les durs bidents’. El *DFa* recollia tant el substantiu ‘bident’ (definit com «instrument de dues dents o pues») com l’adjectiu ‘bidental’. El *DCVB* recull ‘bident’ com a adjectiu i n’ignora l’ús nominal.

83. Al *DCVB*, *s.v.* ‘gavilà’ § 6 és definit com «arpiots; mena d’aixada amb la fulla dividida en dues puntes llargues». Un dels exemples és precisament aquesta traducció de Riber. VIDAL ALCOVER 1991, 216, en comentar la traducció d’aquests instruments, assenyala que els gavilans mallorquins corresponen als arpiots del català continental.

84. En aquest cas, DE SAINT-DENIS 1957, 33, tampoc no tradueix per ‘bident’, sinó per ‘hoyaux’

2.331-335	Riber (1918)	Dolç (1963)
<p>... <i>superat tener omnibus umor</i>, <i>inque novos soles audent se gramina tuto</i> <i>credere, nec metuit surgentis pampinus Austros</i> <i>aut actum caelo magnis Aquilonibus imbrem</i>, <i>sed trudit gemmas et frondes explicat omnis.</i></p>	<p>‘tremola en tot brot la saba tendra, i a sols novells els gèrmens tots se fien; el vinyet no té por dels sobtats Austres, no en té dels Aquilons tempestuosos que del cel porten violenta pluja, sinó que mostra sos botons per gala i en descabdella a poc a poc el pàmpol’.</p>	<p>‘pertot esclata una saba tendra; els borrons gosen confiar-se sens por als raigs del sol novell i la sarment no tem l'alçament dels Austres ni el xàfec precipitat del cel per la força dels Aquilons, sinó que treu gemes i desplega totes les fulles⁸⁵’.</p>

La descripció virgiliana s’il·lustra fent servir tant mots específics de la vinya com termes botànics de caràcter general (*umor*; *gramina/germina*; *gemma*; *frons*), acompanyats de verbs de significat també general que indiquen accions específiques: *trudo* que en general vol dir ‘empènyer’, ‘fer fora’, en aquest context passa a ser sinònim de ‘brotar’ o ‘brostar’ (en aquest context, l’acció de *trudere gemmas* equival al nostre ‘borronar’) en un sentit no gaire diferent del nostre ‘treure’ quan vol dir ‘començar a brostar una planta⁸⁶; *explico* correspon a ‘desplegar’. En aquests dos casos, els nostres anostradors han intentat mantenir el significat general originari, traduïnt ‘mostrar’ / ‘treure’ (per a *trudo*) i ‘descabdellar’ / ‘desplegar’ (per a *explico*).

Ocasionalment, el poeta descriu el procés de creixement de la vinya des d’una perspectiva antropomòrfica, i per això fan servir verbs referits normalment a etapes de la vida humana. A 2.362 (*nouis adolescit frondibus aetas*), el poeta de Màntua utilitza, en relació al cep, el verb incoatiu *adulesco*, ‘arribar a l’adolescència’. En la traducció de l’expressió, Riber ha mantingut la referència a aquesta fase de la vida humana (‘és tot adolescent’), mentre que Dolç elimina aquesta perspectiva antropomòrfica i adopta un terme general aplicable a tota espècie botànica (‘creix’) en una nova dependència de la traducció de la *Budé* (‘grandit’)⁸⁷.

La mateixa tendència antropomòrfica s’observa a 2.390 (*omnis largo pubescit uinea fetu*) on Virgili usa el verb incoatiu *pubesco*, literalment ‘arribar a la pubertat’, aplicat a la vinya. El verb, privatiu del món femení, ja havia estat aplicat a les *uites* (mot femení) per Enni⁸⁸. Els nostres anostradors no hereten aquesta tendència virgiliana —la d’antropomorfitzar el cep— i desvirtuen la figura retòrica, preferint o bé verbs específics, com ara Riber que fa servir

85. Vegeu la dependència DE DE SAINT-DENIS 1957, 31: ‘partout surabonde une sève tendre: les pousses nées des germes osent sans crainte se confier aux rayons du soleil nouveau, et le pampre ne redoute pas le lever des Autans, mais il pousse ses bourgeons et déploie toutes ses feuilles’.

86. CALAFAT 2017, 113.

87. DE SAINT-DENIS 1957, 32.

88. ENN. *Trag.* 193 Vahl: *uites laetificae pampinis pubescere*. El vers és citat per CÍC. *Tusc.* 1.28.69. Plini també empra l’expressió *pubescente uua* (PLIN. *nat.* 17.188).

reflexivament ‘s’enraïma’⁸⁹, o verbs genèrics, com l’opció ‘es cobreix (d’un abundós esplet)’ de Dolç, on novament es pot comprovar el pes de la traducció *Budé*: ‘se couvre (d’une foisonnante production)’⁹⁰.

4. Emparrat del cep

A l’emparrat —és a dir, al conreu del cep en forma alta o enfiladissa— Virgili hi al·ludeix metafòricament amb verbs d’altres camps semàntics, com ara *in-texo* (2.221), literalment ‘entreteixir’ que Riber tradueix amb ‘maridar’ (també entès metonímicament) i Dolç amb ‘enllaçar’. Aquesta forma de conreu emprava els elements de suport que poden ser arbres o bé aspres⁹¹. Virgili fa servir el terme tècnic *uallus* per referir-se a aquest suport al vers 1.264 (en connexió amb les *furcae*), a 2.25 (on es mencionava el material i la forma dels aspres: *acuto robore uallos*) i també a 2.409. En tots aquests casos, el tecnicisme llatí ha estat traduït amb ‘estaques’ (que en aquest context vitícola podria resultar ambigu), encara que en la darrera ocasió s’han fet servir termes més específics: ‘mudes’ (Riber)⁹² i ‘perxellers’ (Dolç)⁹³.

Taula 8:
Traduccions catalanes de *uallus*

<i>georg.</i>	Text llatí	Riber (1918)	Dolç (1963)
1.264	<i>uallus</i>	‘estaques’	‘estaques’
2.25	<i>uallus</i>	‘estaques’	‘estaques’
2.409	<i>uallus</i>	‘mudes’	‘perxellers’

89. *DCVB*, s.v. ‘enraïmar § 2’, definit «guarnir-se de raïms» i il·lustrat amb l’exemple de la traducció riberiana.

90. DE SAINT-DENIS 1957, 33.

91. Per als termes que designen aquest objecte, definit com la «branca d’un arbre tallada per a ésser plantada en terra al costat d’una parra i servir-li d’enfilador» (*DCVB*, s.v. ‘aspres § 1’). De fa poc temps s’anomena ‘tutor’ a la canya, estaca o branca a la qual es lligava el cep durant els primers anys de vida. Vegeu SADURNÍ 1996, 33, s.v. ‘tutor’. L’*ALDC* recull noms genèrics (‘pal’, ‘vara’, ‘estaca’) i un munt de topòctes (‘barra’, ‘barró’, ‘bastó’, ‘bastó de guia’, ‘brilló’, ‘estíntol’, ‘falca’, ‘falqueta’, ‘ficot’, ‘guia’, ‘paicel’, ‘perxa’, ‘piquet’, ‘politxó’, ‘pollanc’, ‘puntal’, ‘sostén’, ‘tiba’, ‘tutor’). Vegeu *ALDC* V, 1247, s.v. ‘l’aspres’ (mapa núm. 778) i 1248, s.v. ‘l’estaló’ (mapa núm. 779).

92. En aquest cas, l’opció de Riber no sembla encertada perquè ‘muda’ (*DCVB*, s.v. ‘muda’ § 6) és el «trosset de tanyada o brot d’una planta que s’aplica a la branca d’una altra per empeltar-la (mall., men.)». El primer exemple del *DCVB* és precisament la traducció riberiana. Un significat semblant dona Calafat 2017, 83, s.v. ‘muda’: «bocí d’una sarment formada per dos ulls que es fa servir per empeltar a l’hivern».

93. Al *DCVB* no hi ha recollida aquesta variant, però hom troba ‘perxell’, definit com «canya o bastó que es fica verticalment en terra al costat d’una planta enfiladissa perquè aquesta s’hi enfilii». Vegeu *DCVB*, s.v. ‘perxell’.

A 2.357-361 hi una enumeració dels diversos tipus d'aspres. Virgili cita els *calami* ('canyes'), els *bastilia* ('astes') de *rasa uirga* ('branca pelada'), les *sudes fraxineae* ('garrot' o 'vares', naturalment 'de freixe'), que es posaven en forma de creu⁹⁴, i les *furcae* ('forques')⁹⁵.

2.357-361	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>tum leuis calamos et rasae bastilia uirgae fraxineasque aptare sudes furcasque ualentis, uiribus eniti quarum et contemnere uentos adsuescant summasque sequi tabulata per ulmos.</i>	'aparella, llavors, lleugeres canyes i politjons aguts rònecs d'escàtils, garrots de freixe i bifurcades forques ben resistents, per ço que s'acostumin els mallols a lluitar amb les ventades i enfilarse al cim dels oms excelsos'.	'després, a aparellar les canyes llises, els aspres escorçats, les vares de freixes i les forques resistents, perquè els ceps s'acostumin a servir-se d'aquests suports, a menysprear els vents i a enfilarse, de pis a pis, fins al cim dels oms' ⁹⁶ .

En aquesta enumeració dels diversos tipus d'aspres, les traduccions són coincidents, llevats en dos punts. Dolç, per influència de Saint-Denis, tradueix *leuis*, amb *e* llarga, (aplicat a les canyes) com a 'llises' ('lisses' en francès)⁹⁷, enlloc de 'lleugeres' (l'opció errònia de Riber que ha entès *leuis*, amb *e* breu). Més divergències hi ha hagut en el segon tipus d'aspres: les *rasae bastilia uirgae*. En llatí, *bastile* indica la part de fusta d'una llança, objecte que en català rep el nom d'*asta*, derivat de la mateix arrel que el mot llatí. En aquest context, Virgili l'usa en sentit figurat per indicar tot aspre de fusta. El complement *uirga* indica també la branca o tanyada, relativament, prima, que en català rep també el nom de 'verga' o 'vara'. La traducció d'aquest sintagma, doncs, comporta el trasllat d'un conjunt format per dos mots parcialment sinònims (*bastilia, uirga*), raó per la qual els nostres anostradors han decidit prescindir-ne d'un d'ells: Riber tradueix l'expressió amb un mallorquinisme, 'politjó', variant no normativa de 'politxó'⁹⁸; en canvi, Dolç decideix emprar el tecnicisme 'aspre'. *Rasus* (literalment, 'pelat'), més que no pas 'escorçat' com prefereix Dolç (seguint l' 'écorcées' de De Saint-Denis), indica la branca podada de brots i rebrots. De fet, l'adjectiu llatí *rasa* és usat metonímicament, perquè *rado* és, literalment, 'llevar el pèl', 'pelar' i, per extensió, 'afaitar'. Ri-

94. VERG. *georg.* 2.25: *quadrifidasque sudes*.

95. Virgili ja havia emprat aquest mot, amb l'adjectiu *bicornis*, associant-lo a *uallus* a 1.264. En català, a banda de l'usual 'forca', hi ha diverses denominacions per a aquest mateix objecte: 'forcana', 'forcatxa', 'forqueta', 'forquilla' i 'pal forcat'.

96. DE SAINT-DENIS 1957, 32: 'puis à disposer les roseaux lisses, les baguettes écorcées, les pieux de frêne et les fourches solides, pur que les ceps s'habituent à prendre appui sur ces tuteurs, à braver les vents et à grimper d'étage en étage jusqu'au sommet des ormes'.

97. DE SAINT-DENIS 1957, 32.

98. DCVB, s.v. 'politxó': 'pal que es posa ficat en terra, en posició vertical, al costat d'un cep, perquè aquest creixi dret i s'aguanti sense ajeure's pel pes dels raïms'; CALAFAT 2017, 94, s.v. 'politxó'.

ber s'acosta a aquest darrer significat amb la perífrasi —'rònecs d'escàtil'— amb un nou mallorquinisme, en aquest cas, 'escàtil' que indica el rebrot d'un garrot⁹⁹.

5. Esporgada

Els excessos vegetatius del cep han de ser eliminats durant el procés de creixement per tal que la planta pugui desenvolupar-se adequadament. La descripció virgiliana de l'esporgada ha patit de nou un procés d'antropomorfització i de zoomorfització, amb l'ús de termes propis de l'home i de les espècies animals, tant pel que fa a les parts afectades (*bracchia, comas*), com a les accions que experimenta (*reformidant, stringe, tonde, compesce*).

A més, en les instruccions per a una bona esporgada¹⁰⁰, Virgili fa una distinció en funció de l'edat del cep. En els exemplars joves (*in teneris*), l'esporgada ha de ser feta a mà (*uncis ... manibus*), triant adequadament els pàmpols sobers. En canvi, en els exemplars madurs, l'esporgada es pot fer usant un instrument metàl·lic.

De fet, el poeta de Màntua menciona en dues ocasions l'eina reservada per esporgar o podar: a 2.369 Virgili emprà *ferrum*, convenientment traduït per 'ferro', per indicar, sense especificar, l'eina metàl·lica emprada per podar; poc abans, a 2.365, s'ha referit a la *falx*¹⁰¹, que ha estat traduïda per 'ferro' (Riber) i pel mot 'podadora' (Dolç), una variant de 'podall' que indica precisament el «coltell corbat per a podar»¹⁰². A més, 2.406, quan Virgili descriu la poda (successiva a la verema) també sembla indicar la falç amb la perífrasi *curuo Saturni dente*. Dolç l'ha traduït literalment ('dent corba de Saturn'),

99. *DCVB, s.v.* 'escàtil'.

100. Hi ha una gran varietat de verbs catalans que indiquen l'acció d'esporgar en sentit general o amb alguna accepció específica: 'acotar', 'depuntar', 'esbrancar', 'esbrollar', 'escabriolar', 'escaparrar', 'escapçar', 'escavallar', 'esgriolar', 'esmotxar'. 'Escapçar' (les vergues) corresponia a una poda feta durant la tardor, deixant encara les brocades llargues. Vegeu SADURNÍ 1996, 29, *s.v.* 'escapçar vergues'. En realitat, tant 'depuntar' (SADURNÍ 1996, 28, *s.v.* 'depuntar') com 'escaparrar' (*DVCB, s.v.* 'escaparrar', § 1; SADURNÍ 1996, 29, *s.v.* 'escaparrar') indiquen accions específiques que indicaven la tallada dels caps (o puntes) dels mallols i de les pistoles; *esbrancar* equivalia a treure caps del sarment (*DCVB, s.v.*; SADURNÍ 1996, 29, *s.v.* 'esbrancar'). 'Esvallalar' era «suprimir els brots secundaris de les vergues novelles» (*DCVB, s.v.*; SADURNÍ 1996, *s.v.* 'escavallar'), dits 3'cavalls' (*DCVB, s.v.* 'cavall' § 22). 'Esmotxar' equivalia a «podar la vinya en verd, eliminant-ne les vergues que no porten raïms». Vegeu SADURNÍ 1996, 30, *s.v.* 'esmotxar'. Si l'esporgada afectava essencialment les fulles, rebia també noms específics com ara 'espampanar' o 'espampolar'. Es tractava d'una acció realitzada a mitjan agost, per airejar els raïms i impedir que el sol els rosegués. Vegeu SADURNÍ 1996, 30, *s.v.* 'espampolar'.

101. Per als diversos tipus de *falces*, vegeu WHITE 1967 69-103.

102. El nom i l'instrument emprat per podar varia segons les contrades. A banda del podall i de la podadora, també s'empra el 'veremall' (pronunciat també 'vermall' i 'venemai'), un ganivet també de forma corba que es fa servir per collir els raïms. Vegeu *DCVB, s.v.* 'veremall'. 'Falçó' és un sinònim de 'falç', «Ganivet molt corbat i petit, que serveix per a veremar o tallar els raïms» (*DCVB, s.v.* § 3).

mentre Riber ha desfet la metonímia, recuperant el nom de l'instrument ('falç corba de Saturn').

2.362-370	Riber (1918)	Dolç (1963)
<p><i>et dum se laetus ad auras palmes agit laxis per purum immissus habenis, ipsa acie nondum falcis temptanda, sed uncis carpendae manibus frondes interque legendae. inde ubi iam ualidis amplexae stirpibus ulmos exierint, tum stringe comas, tum bracchia tonde (ante reformidant ferrum), tum denique dura exerce imperia et ramos compesce fluentis.</i></p>	<p>'quan alegre és ja crescut i s'escabella a l'aura, afluixa-li les regnes, que s'eixampli dins el cel pur a lloure; que no encara pot suportar l'aspre pessic del ferro: amb la tenalla blana i amorosa de tes mans, trenca les sobreres fulles, triades amb esment de en una en una. mes quan amb poderoses abraçades s'ha maridat a l'om, luxuriosa, escapça- llavors la cabellera, llavors ton la ufanía de tos braços, qui sentien abans horror del ferro: exercita llavor ton aspre imperi i mutila la pompa de ses branques'.</p>	<p>'fins quan la sarment es llança joiosament dins l'espai, lliurant-se a brida abatuda dins l'aire pur, no convé encara provar en la tija el tallant de la podadora, sinó, amb l'ungla pessigar el fullatge i aclarir- lo. Tot seguit, quan la vinya haurà arrencat i haurà abraçat els oms amb les seves branques, aleshores poda la seva cabellera, talla-li els braços; abans, temen el ferro; llavors, en fi, exerceix el teu poder despòtic i reprimeix les rames desbordants'.</p>

Per a la primera fase de l'esporgada, il·lustrada en els versos anteriors, Virgili ha fet servir, metafòricament, el verb *tempto*, 'tocar', 'palpar', 'grapejar', reforçant aquesta concepció antropomòrfica de l'acció. També per a la segona fase, en la que s'han d'emprar eines metàl·liques, els imperatius emprats (*stringe, tonde, compesce*) que denoten el poder de l'home sobre la natura (2.370: *exerce imperia*) tenen un sentit antropomòrfic original que Virgili ha adaptat metafòricament a la realitat de la vinya. Ara bé, en la traducció catalana, no sempre es poden mantenir aquests significats figurats. Així, *stringo (comas)* (2.368), 'estrènyer' ha passat a ser entès com 'escapça ... la cabellera' (Riber) i 'poda la seva cabellera' (Dolç)¹⁰³, com si fossin els cabells d'una persona, encara que el que sembla que Virgili vol recomanar és 'lligar' la brostada de la parra¹⁰⁴. *Tondeo (bracchia)* remet també al món animat, ja que és el verb específic per treure el pèl dels animals (inclòs l'home). Per traduir aquest sintagma, els dos anostradors han optat per solucions divergents. Riber manté el significat original del verb i adapta el complement, rebaixant-lo de jerarquia sintàctica i introduint 'la ufanía' (absent en el text llatí), en un intent de mantenir la literalitat del text: 'ton la ufanía de tos braços'. Per la

103. DE SAINT-DENIS 1957, 32, havia fet servir 'émonde'.

104. Els diccionaris recullen usos no figurats d'aquest verb amb el mateix complement directe (*comas*) emprat per Virgili. Vegeu LUCAN. 5.143: *stringit uitta comas*.

seva banda, Dolç adopta el procediment invers. Manté el complement i canvia el significat del verb: ‘talla-li els braços’, fent servir el mateix procediment de la traducció Budé (‘ampute leurs bras’). Per últim, el significat original de *compesco* també remetia al món animat (originalment, sembla un compost de *parco*, i volia dir, ‘abstenir-se’, ‘estalviar’, ‘refrenar’); en estar complementat per *ramos*, adopta un significat semblant als imperatius anteriorment citats. Aquí, Dolç ha optat per una solució (‘reprimeix’) més propera al sentit etimològic original, depenent un cop més de la traducció *Budé* (‘réprimer’)¹⁰⁵, mentre que Riber ha optat per un significat més dràstic (‘mutila’).

6. Verema

El cicle anual del treball a la vinya acabava amb la *vindimia* (2.6; 2.89; 2.522), mot que ha estat unànimement traduït per ‘verema’. A les *Geòrgiques*, emperò, no hi ha pràcticament referències ni a la recol·lecció del raïm madur ni al procés de fabricació del vi, que apareix definit tant en sentit propi, *uinum* (per exemple, a 2.97), com en sentit metonímic com a *Bachi umor* (a 2.143), convertit en ‘suc de Baccus’ (Riber) i en ‘licor de Bacus’ (Dolç), respectivament. El *mustus* llatí (de 2.7) ha estat rendit per ‘most’, mentre l’adjectiu *nouus* que el qualifica ha estat traslladat com ‘nou’ (Riber) i ‘novell’ (Dolç).

El recipient on s’aplega el raïm i fermenta (acció que recull, en sentit real, el verb llatí *spumo* ‘escumejar’, ‘fer escuma’) es designa en llatí amb el mot *labrum* (2.6) catalanitzat com a ‘fusta’ (Riber) i com a ‘bótes’ (Dolç). En realitat, per la presència del verb *spumo*, tot sembla indicar que Virgili es refereix al recipient de fusta o de pedra on el most fermentava, que tradicionalment es designa amb el mot ‘tina’, ‘cup’ i antigament també ‘trull’ (la bota, en canvi, és, normalment, el recipient de fusta on es conserva el most ja fermentat i on es guarda el vi). Només una vegada (a 2.96) surt *cella* (al plural), l’espai reservat per a la maduració i conservació del vi, traduït unànimement com a ‘celler’.

7. Treballs successius

El treball a la vinya respon a una concepció cíclica del treball agrari, ben present en la mentalitat virgiliana¹⁰⁶, de manera que, en acabar la verema, cal preparar de nou la planta i el terreny per a la collita futura. Precisament, a la descripció d’aquestes activitats es dedica la darrera secció dels treballs vitícoles (2.397-419) que intenta seguir no ordre seqüencial, però que revela més

105. DE SAINT-DENIS 1957, 32.

106. Per exemple, a 2.401-402: *redit agricolis labor actus in orbem / in sua se per uestigia uoluitur annua*.

aviat el sentit impressionista agradós a Virgili. Inclou (i) una nova cavada i llaurada del sòl; (ii) la poda del cep; (iii) l'eliminació dels sarments sobrers i la preservació dels aspres.

7.1. Cavada i llaurada del sòl

Virgili mateix, amb els numerals *ter quaterque*, sosté que els treballs preparatoris del sòl són continus i han de tornar-se a fer —i repetir-se— un cop finalitzat el procés de creixement natural. Per tant, en aquesta secció final, es refereix a la llaurada/cavada en tres ocasions: a l'inici (2.399-400), en un acció que s'ha de fer després de la verema; a la part central (2.408), quan aquesta té lloc després de l'espampolament i de la poda; en els versos conclusius (2.418), que es posen després de la poda.

2.397-401	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>Est etiam ille labor curandis uitibus alier, cui numquam exhausti satis est: namque omne quotannis terque quaterque solum scindendum glaebaque uersis aeternum frangenda bidentibus</i>	'... Roman encara una altra bella tasca pels vinyòvols que a bastament mai no serà complida puix cal que cascun any sia la terra tres i quatre vegades esquinçada, i eternament cal que la gleva sia desfeta a cops de gavilans'	'Cal encara, per a curar bé les vinyes, fer una altra feina que mai no serà acomplerta a bastament; perquè tres o quatre vegades cada any ha d'ésser esquinçat tot el terreny, se n'han de rompre eternament els terrossos amb el revés dels arpiots' ¹⁰⁷
2.408	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>primus humum fodito</i>	'El primer sies de cavar la terra'	'Sigues el primer a llaurar la terra'
2.418	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>sollicitanda tamen tellus, pulisque mouendus</i>	'Però encara ara cal regirar el camp, la pols remoure'n'	'Però encara cal girar la terra, reduir-la a pols'

Virgili descriu totes aquestes accions preparatòries que inclouen diverses actuacions del pagès (cavar, llaurar, esterrossar, escocellar) barrejant termes en sentit propi, gairebé tècnic (*fodio, frango, moueo*), i usos figurats (*sollicito, scindo*). De vegades els traductors poden mantenir el caràcter metafòric, com en el cas de *scindo* (de 2.399) que ha estat traduït literalment ('esquinçada' / 'esquinçat'); en altres casos, s'adapten al context en què apareixen:

107. DE SAINT-DENIS 1957, 33: 'Il faut encore, pour soigner les vignes, faire un autre travail dont on ne vient jamais à bout: trois ou quatre fois par an fendre toute le terrain et en brise sans cesse les mottes avec le revers des hoyaux'.

frango ‘trençar’ (de 2.400, en connexió amb *gleba*) es transforma en ‘desfer’ (Riber) i ‘rompre’ (Dolç); en altres casos, s’imposa una correspondència exacta: *fodio* (de 2.408) reté el seu sentit general ‘cavar’ (en el cas de Riber) i ‘llaurar’ (en el cas de Dolç)¹⁰⁸; també per a *moueo* (2.418), aplicat a *puluis* s’ha optat per una solució literal (‘la pols remoure’n’) en el cas de Riber i per una solució adaptada (‘reduir-la [sc. la terra] a pols’), en estreta dependència de l’opció traductològica de l’edició *Budé*¹⁰⁹. Ara bé, per a *sollicito* (en connexió amb *tellus*), els dos anostradors, amb ‘regirar’ o ‘girar’¹¹⁰, han adaptat el significat original al context descrit.

7.2. Espampolament i poda

Un cop realitzada la verema, el fullatge sobrer és eliminat tant per l’actuació humana com per l’acció dels elements naturals (en aquest cas, l’*Aquilo*, és a dir, el vent de tramuntana), en una nova explicitació del missatge central de les *Geòrgiques*.

2.400-401	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>omne leuandum</i> <i>fronde nemus</i>	‘de fulla la vinya cal que sia allegerida ’	‘s’ha d’ alleugerir de fulla tot el vinyar’
2.403-407	Riber (1918)	Dolç (1963)
<i>ac iam olim, seras posuit cum uinea frondes frigidus et siluis Aquilo decussit honorem, iam tum acer curas uenientem extendit in annum rusticus, et curuo Saturni dente relictam persequitur uitem attondens fingitque putando</i>	‘I quan, ja envant de l’any, el vinyet deixa les romanalles groguejants del pàmpol, i el vent fred se n’emporta dels boscatges la verda glòria de la cabellera; ja de llavors ençà l’ardit vinyòvol prepara la collida venidora i amb la falç corba de Saturn recerca la parra abandonada i viciosa, i la ton i l’endreça amb l’estisora’	‘Així, el mateix dia en què la mallola ha vist caure els seus pàmpols tardans i el glacial Aquiló i ha despullat els boscos de llur agençament, ja aleshores l’actiu vinyataire estén a l’any vinent les seves cures i, brandant la dent corba de Saturn, ataca les romanalles del vinyet i l’afaiçona amb el podall’

108. En aquest cas, la preferència de Dolç no és explicable per la dependència de E. de Saint-Denis, perquè el traductor francès havia emprat ‘fouir’. Vegeu DE SAINT-DENIS 1957, 33. Tècnicament, aquesta primera llaurada efectuada després de collir el raïm rep el nom en català d’‘escarrerar’. Vegeu SADURNÍ 1996, 29, s.v.

109. DE SAINT-DENIS 1957, 33: ‘Pourtant il doit encore remuer la terre, la réduire en poussière’.

110. En català, a banda d’aquests verbs generals per indicar l’efecte de la llaurada, hi ha altres verbs de significats específics, com ara ‘escarrerar’ que s’aplica a la primera llaurada efectuada després de collir el raïm. Vegeu SADURNÍ 1996, p. 29, s.v. ‘escarrerar’.

L'espampolament ha estat introduït amb una expressió general (2.400-401) on el poeta de Màntua ha fet servir un verb no tècnic (*leuo*) que, quan es construeix amb ablatiu, adopta el significat de 'llevar', alleugerir (amb el corresponent complement); aquest és l'accepció recollida pels dos traductors, els quals, d'altra banda, han renunciat a l'ús metafòric del *nemus* virgilià per indicar la plantació i han optat per la denominació específica ('vinya' / 'vinyar'), seguint una preferència adoptada per molts traductors de les *Geòrgiques*¹¹¹.

Successivament, Virgili descriu l'espampolament produït per l'acció dels elements naturals, emprant una expressió real (2.403: *posuit ... frondes*) i una de figurada (2.204: *decussit honorem*), per passar a descriure la poda pròpiament dita (2.405-407). En aquest cas, el poeta de Màntua adopta un llenguatge figurat, derivat d'aquella tendència zoomòrfica que aplica a la planta comportaments o accions pròpies dels animals, ja que compara la poda del cep amb la tosa de les ovelles¹¹², com si el pagès 'anés al darrere' o 'persegüís' (*persequitur*) la planta per intentar 'esquilar-la' (*attondens*) i 'afaiçonar-la' (*fingit*).

Els dos traductors no han mantingut l'estructura sintàctica del passatge llatí, perquè han modificat l'estructura bimembre centrada en dos verbs (*persequitur*, *fingit*), complementats amb dues formes verbals no personals (*attondens*, *putando*). Riber ha alçat la jerarquia del participi *attondens* a la categoria de forma personal ('la ton'), mentre que Dolç n'ha obviat la traducció, potser derivada de la versió *Budé*¹¹³, en una opció que sembla desencertada¹¹⁴. En canvi, tots dos han optat per la mateixa solució sintàctica —la conversió del gerundi *putando* en un complement instrumental—, variant només en la denominació de l'eina: 'amb l'estisora' (en el cas de Riber); 'amb el podall' (en el cas de Dolç). En aquest cas concret, el llatísta de Santa Maria s'ha allunyat de solució de Saint-Denis que havia preferit mantenir la correspondència amb una forma verbal no personal ('en la taillant')¹¹⁵.

7.3. Eliminació dels sarments sobrats i conservació dels aspres

Després de la poda, cal procedir a unes accions successives que inclouen el lligat dels sarments no podats (2.416: *uinctae uites*). Entre les accions finals, Virgili recomana (*deuecta cremato sarmenta*) la cremada dels sarments po-

111. Per exemple, DE SAINT-DENIS 1957, 33, també tradueix 'vignoble'.

112. Dolç tradueix 'ataca les romanalles del vinyet'.

113. Dolç 1963, 119, 'ataca les romanalles del vinyet', sembla dependre de 'il s'acharne à rogner ce qui reste de la vigne' de DE SAINT-DENIS 1957, 33.

114. Vegeu més amunt. BILLIARD 1933, 131, considera que *attondens* fa referència a 'le nettoyage du pied du cep par l'ablation de ses rejets et de sers radicelles superficielles', i el fa equivalent del 'cavaillonage', és a dir, la *pampinatio* llatina, però el verb es prou general i susceptible d'indicar la poda (o l'esporgada) en sentit ampli.

115. DE SAINT-DENIS 1957, 33.

datos¹¹⁶. *Per referir-s'hi, el poeta fa servir un terme tècnic, el participi deuuctus*, que indica els branques sobreres tretes o eliminades de la planta, gràcies precisament a la poda. Per últim, el poeta demana la conservació, 'sota cobert', com bé tradueix Dolç, dels aspres (2.409: *uallos*).

Conclusió

L'estudi de les traduccions catalanes dels termes relatius a les tasques vinculades al conreu de la vinya permet d'entreveure algunes de les preferències traductològiques dels anostradors catalans, amb eventuals alteracions de les seqüències virgilianes (com passa a 2.260, 2.264) i modificacions del sentit tècnic d'algunes expressions del poeta de Màntua (com el *terram excoquere* de 2.259-260; 2.299-302; 2.266.268; 2.346; 2.354-355). S'assenyalen especialment les dificultats per mantenir en la traducció catalana la concepció antropomòrfica que Virgili adopta en relació al cep (2.362-370; 2.390; 2.405.407). D'una banda, la traducció en vers de Riber permet més llicències a l'hora de girar les expressions llatines; s'hi nota la tendència típicament riberiana d'introduir dialectalismes propis de Mallorca ('gaveta', 'gavilà', 'muda', 'perxeller?', 'politjò', 'escàtil'). En el cas de Dolç, en canvi, moltes de les seves opcions revelen una dependència, potser massa estreta de la traducció d'E. de Saint-Denis, apareguda a la *Collection des Universités de France* uns anys abans. En qualsevol cas, les dues versions demostren la plasticitat del registre adoptat, amb tons populars i dialectals, ensems amb opcions cultes, per intentar traduir al català un poema didàctic en què el vers aplega la relativa anoniditat de les instruccions tècniques i les digressions de natura i concepció diversa, però més imbuïdes d'esperit poètic.

ABREVIATURES

ALDC = A.M. BADIA, L. PONS, J. VENY 1993-2014, *Atles lingüístic del domini català*, 7 vols. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans - Universitat de Barcelona.

DCVB = A.M. ALCOVER, F. de B. MOLL 1930-1962, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca.

DRAE = *Diccionario de la Real Academia Española de la Lengua* 2014, Madrid, Academia Española de la Lengua, (23ª edició).

OLD = *Oxford Latin Dictionary* 1968, Oxford, Clarendon Press.

116. En català, aquesta acció d'aplegar els sarments podats i fer-ne garbons rep el nom d' 'eixarmentar' (*DCVB*, s.v. 'eixarmentar').

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- M. AGUSTÍ 1617, *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril*, Barcelona.
- R. BILLIARD 1933, *Les Géorgiques de Virgile*. Texte et traduction avec une introduction et des notes par Raymond Billiard. Préface de Pierre de Nolhac (Les beaux textes illustrés), Paris.
- P. CALAFAT 2017, *Vinyòvol. Vocabulari pagès de la vinya i el vi*, Palma.
- M. CHARPENTIER 1833, «Géorgiques», in *Oeuvres complètes de Virgile*. Traduction nouvelle par Mm. Villenave et Charpentier. Tome premier par M. Charpentier, Paris. [republicada en múltiples ocasions].
- Consultori* 1918 = [ANÒNIM], «Consultori», *Agricultura. Revista agrícola catalana* II, núm. 24, 5 de desembre de 1918, p. 20.
- G. DE PLINVAL 1944, «À travers le Livre II des Géorgiques de Virgile», *Museum Helveticum* 1/2, pp. 77-86.
- M. DOLÇ 1963, *Virgili. Geòrgiques*. Text revisat i traducció de Miquel Dolç, Barcelona.
- M. ERREN 2003, *P. Vergilius Maro: Georgica*, vol. 2, Heidelberg.
- X. ESPLUGA 2021, «El món de la vinya a les traduccions catalanes de les Geòrgiques», *Ítaca. Quaderns Catalans de Cultura Clàssica* 37, 2021, pp. 71-110.
- M. ESTRUCH 2010¹, 2020², *Mil veus de Bacus. Diccionari etnolingüístic de la vinya i el vi*, Barcelona.
- X. FAVÀ 2001, *Diccionari dels noms de ceps i raïm. L'ampelonímia catalana*, Barcelona.
- E.S. FORSTER; E.H. HEFFNER 1959, *Columella. On agriculture III. Books 10-12. On trees*. Translated by E.S. Forster and E.H. Heffner, Cambridge (Mass.).
- J.I. GARCÍA ARMENDÁRIZ 2004, *Columela. Libro de los árboles. La labranza. Libros I-V*. Introducción, traducción y notas de José Ignacio García Armendáriz, Madrid.
- E. GIRALT 1980, «Les tècniques de la viticultura anterior a la fil·loxera», *L'Avenç* 31, 64-71 [= E. GIRALT 2002, *Empresaris, nobles i vinyaters: 50 anys de recerca històrica: Escrits seleccionats*, València, pp. 181-192.
- E. GIRALT 2008, *Història agrària dels Països Catalans. Volum. III. Edat moderna*, Barcelona.
- L.A.S. JERMYN 1954, *The Ostrakon: Being the final revision of part of a paper read to the Virgil Society, on 19th January 1952, under the title Learning's crumbs and unconsidered trifles*, Sanderstead (Virgil Society Papers, 2).
- P. LEJAY 1915, *Virgile. Les Géorgiques*. Texte latin. Publiées avec une étude littéraire, des notes critiques, des notes explicatives et un index des noms propres, Paris.
- R.A.B. MYNORS 1969, *P. Vergili Maronis opera*, Oxford.
- R.A.B. MYNORS 1990, *Virgil. Georgics*, Oxford.

- LL. RIBER 1918, *Els IV llibres de les Geòrgiques de Publi Virgili Maró*. Traducció en vers de Llorenç Riber, Barcelona.
- P. SADURNÍ VALLÈS 1996, *Vocabulari del vinyater penedesenc*, Vilafranca del Penedès.
- E. DE SAINT DENIS 1957, *Virgile. Géorgiques*. Texte établi et traduit par E. de Saint-Denis, Paris.
- J. VIDAL ALCOVER 1991, «Les Geòrgiques i les feines del camp a Mallorca», a M.C. BOSCH, P.J. QUETGLAS, eds., *Mallorca i el mon clàssic* (I), Barcelona, pp. 197-218.
- P. VILLALBA 1998, *Marc Tul·li Ciceró. Cató el Vell. De la vellesa*. Introducció, text revisat, traducció i notes de Pere Villalba i Varneda, Barcelona.
- K.D. WHITE 1970, *Roman Farming*, London.
- L.P. WILKINSON 1969, *The Georgics of Virgil. A critical survey*, Cambridge.